

Vávrová, Kateřina

Román Pekelný ráj jako příspěvek do dobové literární diskuse

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 197-202

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81619>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kateřina Vávrová (Brno)

Román *Pekelný ráj* jako příspěvek do dobové literární diskuse

Abstrakt

Román *Pekelný ráj* (1930) Āestmíra Jeřábka tvoří součást dobové literární diskuse, nastolené E. E. Kischem roku 1929, o vítězství publicistického žánru, konkrétně reportáže, nad (předešlým psychologickým) románem. Jeřábek je svým původně avantgardním zaměřením přesvědčen o tom, že román má moc změnit skutečnost, že fantazie básníka utváří novou náplň reality. Jeřábek ve svých eseřích z pozůstalosti *Život a román* (12. 11. 1929) a *O tvorbě románové* (nedatováno) rozvíjí myšlenky, které souhrnem posléze demonstruje v románu *Pekelný ráj*: k čemu je umění, co lidstvu dávají romanopisci, poukazuje na místo psychologizace v románu jako nutnou digresi v urychleném světě. Zároveň se zabývá reflexí spisovatele v konkrétních románových postavách a jeho vnitřní vznětlivosti, která dává syžetu svůj námět.

Klíčová slova: Āestmír Jeřábek, Egon Erwin Kisch, Jan Amos Komenský, Jan Herben, *Pekelný ráj*, román, reportáž, funkce románu, eseje, avantgarda

Abstract

The Novel *Pekelný ráj* as a Contribution to the Literary Discussion

The novel *Pekelný ráj* (1930) written by Āestmír Jeřábek is a part and parcel of the literary discussion established in those times by Egon Erwin Kisch (in 1929) who was confident that the novel (at least the psychological novel) is gets over and that the reportage is the genre of the future. Jeřábek is originally an avant-garde writer and he believes that the novel has some magic power to change the reality, in addition, the fantasy of poet is changing the reality. Jeřábek's novel *Pekelný ráj* comprises two essays from his inheritance—*Život a román* and *O tvorbě románové*—and he develops their subjects: e.g. what is the role of an artistic creation; what is the role of novel writers; the psychological mode in the novel as a necessary digression in an accelerated world. He is concerned with both a writer's reflection in another characters in the novel and inner poet's motor of feelings in which the novel subject is born.

Key words: Āestmír Jeřábek, Egon Erwin Kisch, Jan Amos Komenský, Jan Herben, *Pekelný ráj*, novel, reportage, function of a novel, essay, avant-garde

Když brněnskému prozaikovi Āestmíru Jeřábkovi vyšel roku 1930 román *Pekelný ráj*, měl za sebou již čtrnáct let usilovné stylistické práce, počítáme-li od jeho

prvních recenzí v Moravské orlici a od prvních pokusů sestavit větší prozaický celek. Jeřábek v románu vydaném Miloslavem Dolínkem v Praze překračuje svá předchozí díla nejenom žánrovým posunem k psychologickému románu s někdy až překvapující introspekci duše, ale také výběrem jazykových prostředků, čímž román nabyl výrazové kvality mnohem vyšší, než jakou měla díla dosavadní. Prozaikovy jazykové a stylové (kompoziční) schopnosti se v čase ukázaly jako progresivní. Jeřábekovo pojetí uměleckého díla však zůstalo stejné, výsledek jeho snažení musí mít estetickou funkci před funkcí sdělovací či snad popisnou. V tom zůstává Jeřábek věrný svým avantgardním kořenům expresionistické poetiky.

Následující studie se pokusí ukázat, jak Jeřábek tematizoval za pomoci románu *Pekelný ráj* otázky obsažené ve své esejistice z let 1928 a 1929. Román se totiž stal uměleckou odpovědí na dobovou diskusi týkající se zániku románu ve prospěch reportáže.

Fabule románu je velmi jednoduchá. Protagonista Pavel Záruba žije v Brně, je spokojeně ženatý, pracuje v novinách a ve svém volném čase se věnuje psaní beletrie. Je tomu ovšem již rok, kdy mu vyšla jeho poslední kniha, a tak se sklíčen snaží najít námět nového románu, což se mu stále nedaří. Pokusí se jej nejprve najít ve vzpomínkách na své dětství, otce, matku, ale námět se nestane životadárným. V redakci se sblíží se stenotypistkou Evou Rydlovou, jejíž náklonnost chce využít jako spouštěč silných emocí, které by mu pomohly vydolovat v duši nosné téma. Když se Evy zmocní, účinek se na chvíli dostaví, ale nemá věčný charakter. Záruba nakonec odjíždí vlakem ke své manželce, jež dlí ve svém rodném městě ve východních Čechách.

Jeřábekova románová triáda nese v názvu oxymóron pekelný ráj. Exegeze názvu vzaté ze samotného románu vede k pochopení, že peklem i rájem je umělecká tvorba jako taková: „*Tvořiti! Býti umělcem! Toť ráj a peklo zároveň! Jaká slast, jaké utrpení!*“¹ Vysvětlení tohoto pozornost připoutávajícího *contradictio in adjecto* lze nalézt také v rukopise Jeřábekovy přednášky *Život a román* datované 12. listopadu 1929. Prozaik v ní připravil pro pražské posluchačstvo „*pohled do autorovy duševní dílny*“²: „*Ale básníka poznáme podle zmatku, který zoufale překonává, podle smutku, nad nímž vítězí. Nestačí nám jazzová hudba, uvádějící v pohyb nohy, ale toužíme po hudbě, která dovede rozhýbat naše srdce. Dábel, jenž pokouší básníka, nejmenuje se obecnost, ale srdce. A záleží na básníkovi, aby svůj zápas s ďáblem dovedl vyjádřiti takovým slovesným dílem, které by zaujalo pozornost čtenářovu.*“³

To, co patří peklu, samotnému ďáblu, se ukazuje býti srdcem umělce. Pokud bychom tedy vsadili místo adjektiva pekelný substantivum srdce, vyšlo by nám spojení ráj srdce. A odtud již není daleko ke Komenského Lusthauzu (čili ráji) srdce. Výpravny titul

¹ JEŘÁBEK, Č. *Pekelný ráj: román*. Praha: Miloslav Dolínka, 1930, s. 230.

² Soukromý archiv Olgy Jeřábkové: JEŘÁBEK, Č. *Život a román*, rkp., s. 1.

³ *Ibidem*, s. 3.

Komenského díla v sobě pojímá vysvětlení ráje srdce takto: „*ale kdož doma v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází.*“⁴ V srdci se nachází centrum securitatis, to místo bezpečí a upokojení i uspokojení. A právě takové místo protagonista románu *Pekelný ráj* nenachází ve vnějších věcech, nýbrž uvnitř sebe, ve své fantazii, která ze světa teprve udělá místo k bytí. Proto když zmiňovaný Pavel Záruba jednou chvátá domů, aby mohl psát svou knihu, „*opakoval si v duchu, že pravou radost lze nalézt nikoli ve viditelném světě skutečnosti, ale ve vysněném světě umění.*“⁵ Svět všednosti stojí v opozici světu fantazie, vnější proti vnitřnímu, a tak realita světa ulice musí vstoupit do světa umění, aby, pozměněna fantazií, tak nabyla vyšší hodnoty: „*Ulice, hluk, oslepující světelné odrazy, vrhané skleněnými deskami před volanty. Obklopen tímto životem cítil se Pavel šťasten, jeho myšlenky nabývaly rytmu vnějšího světa, jeho fantasmie zvedla kotvu, ovanuta víchřicí polední horečky. [...] Uniknouti malosti, uniknouti klidu, jenž jako lišejník počínal se zmocňovati kůry jeho života! Více, více tohoto sňhání, více dychtivé rychlosti! [...] Zachytit tuto hlučivou souhru, přinutit tyto davy, aby vstoupily do jeho díla a aby se staly poslušnými příkazů jeho fantasmie!*“⁶

Pavel Záruba, redaktor novin *Denní pošta*, unikal z reality do světa myšlenek a fantazií docela často, nebyl schopen přijímat pravdu takovou, jaká se jevila, ale informace o světě a o lidech si přizpůsoboval podle svého mínění. Jeho život jako by byl divadlem, jako by jeho bytí mělo napsáno ještě jednu roli, tu uměleckou, protože ta všední mu nestačila, té se vyhýbal. Ne nadarmo se slovo všední či všednost stalo jedním z nejfrekventovanějších v celém románu. V závěru románu se Pavel s pokorou přiznává k celoživotním hrám s lidmi a city, zároveň zjišťuje, že realita, ten pravý svět vyhrál nad ním: „*proč kramařil se svými city a slovy jako herec, osleplý navždy uprostřed falešných světél divadla? Skrčil se zimomřivě a ohrnul mechanicky límec kabátu, jako by se chtěl ukrýt nejen před víchrem, ale před celým světem, jenž kolem něho táhl vítězným a nezadržitelným pochodem.*“⁷

Jeřábkův román využívá intertextovosti, nachází se v něm několik citátů z děl významných světových autorů, jež jsou vloženy do úst právě redaktora a spisovatele Pavla Záruby, aby demonstrovaly Zárubovu spřízněnost se všemi velikány, snad aby tak byl Záruba postaven vedle těchto spřízněných uměleckých duší. V díle se objeví Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, James Joyce či Thomas Mann. Kromě zmíněné přiřazovací funkce intertextových vazeb mají citáty funkci únikovou, metamorfující skutečnost. Například, když se Pavel jednou dozvěděl, že jeho předchozí kniha je příliš literární, což pro něj znamenalo nepřijemnou, avšak pravdivou kritiku, udělalo se mu fyzicky i duševně nevolno, a jen díky vhodnému citování cizího básníka mohl své pocity přetavit v umění, a tedy se uklidnit: „*Měl dosti sebevědomí, aby se ubránil*

⁴ KOŘÍNEK, J. (ed.). *J. A. Komenského Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: I. L. Kober, 1871.

⁵ JEŘÁBEK, Č. *Pekelný ráj: román*. Praha: Miloslav Dolínek, 1930, s. 139.

⁶ *Ibidem*, s. 44–45.

⁷ *Ibidem*, s. 297.

*trvalým pochybnostem o konečném zdaru svého díla, ale cosi z pravd nedobrovolně přijímaných vždy utkvělo v jeho duši a zaujalo v ní místo, jako se oblázek klade na dno potoka. V takovýchto chvílích, když vzpomínal trpkých pravd, jimž nebylo lze se vyhnouti, pociťoval hořkou chuť v ústech, jakýsi tlak na očích a únavu v konečcích prstů. Tíseň byla překonána, jakmile svůj smutek, až dosud trapně skutečný, přenesl v ovzduší literatury. Velmi rychle přestával věřit, že jeho bolest je opravdovou bolestí, a již v ní neviděl více nežli dramatický námět, hodný pozornosti spisovatelovy. Podařilo-li se mu přivést k situaci vhodný citát z některého básníka, cítil se zcela osvobozen a jeho smutek ustupoval jakémusi tichému a spikleneckému veselí.*⁸

Jednou Záruba nepřipojil ke skutečnosti správný citát, která se kvůli tomu neproměnila. Musel tedy zrychlit krok a fyzicky utéci z místa, které jej k tomu vydráždilo: *Pavel Záruba vyšel ze dveří a [...] jal se sestupovati se schodů. Každou nohu jako závaží. Jako z mramoru. Hned mu připadlo srovnání: Jako oživlá socha z „Dona Juana“. Ale přirovnání se nehodilo k situaci a Pavel Záruba, jemuž se tentokrát nepodařilo proklouznouti postranní skulinou ze skutečnosti do literatury, zrychlil chůzi, aby už byl z domu a na ulici.*⁹

Pavlova závislost na unikání do světa fantazie má existenciální význam: *„Ve svém umění hledal dobrodružství, jež se mu nyní zdál život odpírati. [...] Byl by si připadal zbytečný, kdyby nebyl psal. [...] Žil uprostřed světa, který si zosnoval na papíře.*¹⁰ A když nebyl spokojen s myšlenkami, které ho napadaly, když nevytvořily svět, do něhož by se mohl nastěhovat, přepadala jej úzkost a pozbýval sil.

Román *Pekelný ráj* nese znatelné rysy autobiografičnosti. Čestmír Jeřábek se v době, kdy román psal, předpokládáme rok 1929, možná i 1928, zabýval otázkami, proč spisovatel vůbec tvoří, jak se stát umělcem i proč stále psát román a nevěnovat se jinému žánru.

V 6. čísle 1. ročníku *Činu* roku 1929 vyšla glosa Egona Erwina Kische *Román? Ne, reportáž*, v níž se Kisch provokativně staví vůči psychologickému románu ve prospěch reportáže. Argumentuje tím, že lidé poznamenaní válkou zažili takové situace, jež romány dosud nebyly s to vylíčit, a tak jedině reportáž, která čerpá ze skutečnosti a která realitu dovedně a pravdivě představí čtenáři, tak jedině ta může uspět v literárním světě. Jan Herben dobře v pozdějším čísle *Činu* poznamenal, že Kischovo prohlášení se už v literární historii objevilo roku 1892, kdy vyšla v Berlíně kniha *Die Zukunft der deutschen Literatur im Urtheil unserer Dichter und Denker*. Tehdy bylo napsáno, že *„v příští etapě přestanou se i fabule vymýšlet, budou vypravovány jen příběhy, které se opravdu sběhly: nastane doba všeobecného žurnalismu. Spisovatelé stanou se pouhými reportéry, a tím stav umělců zanikne.*¹¹

⁸ Ibidem, s. 135.

⁹ Ibidem, s. 5.

¹⁰ Ibidem, s. 32–33.

¹¹ HERBEN, J. *Román-reportáž*. In: Čin: list pro kulturní a veřejné otázky, 1930, s. 324.

Po třiceti sedmi letech Kisch řekl totéž a Jeřábek nereagoval na jeho článek s takovým nadhledem jako Herben v rubrice *Poznámky* časopisu *Čin*. Jeřábka se totiž Kischova slova dotýkala v té době velmi osobně. V jeho pozůstalosti nalezneme nejenom zmiňovanou přednášku z roku 1929 s názvem *Život a román*, ale také dvanáctistránkový nedatovaný rukopis nadepsaný *O tvorbě románové*. A právě tento manuskript reaguje na Kischův publikovaný výrok, zároveň v mnoha odstavcích jako by předem ospravedlňoval napsaný a ještě nevydaný román *Pekelný ráj*: jsou to otázky, k čemu je umění, co lidstvu dávají romanopisci, místo psychologizace v románu jako nutná digrese v urychleném světě, otázka vnitřní rozechvělosti básníka. A protože se v románové postavě Pavla Záruby do značné míry zrcadlí sám Čestmír Jeřábek, zánik žánru románu by byl zánikem i samotného prozaika. Existenciální pouto, smysl Jeřábekova bytí se shoduje s duší básníka v románu *Pekelný ráj*, protože když si Záruba v duchu řekne: „*Všechny barvy vyblednou, všechny tvary se rozpadnou a den, který se započal jako zázračné vítězství, klesne za několik hodin do hrobu. Člověk se zklame ve všem – v silách svého těla, v trvalosti své lásky, v radostech přátelství. Jenom síla ducha, nevyrovnatelná schopnost fantazie stavěti nový svět nad světem hmotným... jenom toto bohatství, jež je svěřeno rukám tak řídkým, má cenu skutečnou a trvalou.*“¹²

Jeřábek v úvaze nazvané *O tvorbě románové* tak přizvukuje: „*Umění má zůstatí opěrným bodem i tehdy, když všechno okolo se potácí.*“¹³ „*Ano, v tom je síla a kouzlo romanopisců velkých i menších, že odvádějí člověka od skutečnosti příliš nahé a syrové a že ho dovedou obklopiti skutečností jinou, lepší, fantastičtější, uspokojivější. A v tom je nevýhoda a slabina autorů reportáží, že sázejí příliš mnoho na kartu suverenní a nelítostné skutečnosti.*“¹⁴ „*Ať už si romanopisec zvolí jakoukoliv tvůrčí metodu, nesmí nikdy pouštět se zřetele, že je povolán k tomu, aby svým dílem vycházel vstříc volání lidského nitra po duševním spočinutí ve svátečních sférách obrazotvornosti.*“¹⁵

Veřejně Jeřábek své stanovisko k zániku románu publikoval v *Činu* téhož roku poukázáním na existenci čtenářů, kteří ze své bytostné podstaty musí číst k svému žití kvalitní romány a ne reportáže: „*mluvme o lidech skutečně kulturních, o lidech, pociťujících živou potřebu styku s literaturou a uměním. Stežji bychom u nich našli souhlas k výměně forem románových za román reportážní. Dokonce už nelze předpokládat, že by si této výměny žádala jejich myšlenková, citová a vůbec bytostná struktura. Ona sváteční chvílka, již si uschránili po všedním zaměstnání pro niterný rozhovor s básníkem, nechce býti kalena stykem s pseudoliterární reportáží. Odkládající knihu chtějí mít tak trochu pocit, že prodlévali v chrámu. [...] Čím větší bude výběr mezi duchovními produkty, tím bohatším a šťastnějším se bude kulturní člověk cítit.*“¹⁶

¹² JERÁBEK, Č. *Pekelný ráj: román*. Praha: Miloslav Dolínek, 1930, s. 291.

¹³ Soukromý archiv Olgy Jeřábkové: JERÁBEK, Č. *O tvorbě románové*. rkp, s. 4.

¹⁴ *Ibidem*, s. 6.

¹⁵ *Ibidem*, s. 6.

¹⁶ JERÁBEK, Č. *Ještě romány a reportáž*. In: *Čin: list pro kulturní a veřejné otázky*, 1930, s. 221.

Rovněž i v jeho románu se otázka vztahu a hodnoty reportáže a románové tvorby objevuje. Pavel Záruba je povoláním novinář, svou práci vykonává rychle a znamenitě: *Pavel Záruba dovedl pracovati mechanicky a ani nebylo třeba, aby napínal síly, jako závodník. Jeho péro umělo kouzlit čláanky, nad nimiž pociťoval hrdost sám šéf „Denní Pošty“ Kajetán Plecitý.*¹⁷ Zároveň práci v kanceláři vnímá jako „zaměstnání, podobné práci kovkopově v podzemí“¹⁸, připadá si jako vězeň¹⁹, cítí se být v kanceláři jako v pasti²⁰, jako v klausuře²¹, jako na galejích²². Spoutanost, nesvoboda, vězení jako znaky místa, kde trávil většinu svého života a které jeho tělo bez soucitu připoutalo a pohltilo vždy, když nadešel čas: „Potom náhle procitl. V struny jeho snů zabraly drsné ruce skutečnosti. Byl čas odejít, práce čeká, jícen redakční kobky se zvětšuje zíváním noční únavy.“²³

A právě tato novinářská práce stojí v kontrastu – což je výrazný užitý kompoziční princip – k tvůrčí, hodnotné umělecké práci, naplňující ducha: „V redakční práci shledával bezúčelnou dřinu, čehož nebývalo, dokud ji mohl protkávat myšlenkami na své dílo, vyčkávací jeho večerního návratu.“²⁴

Závěrem je tedy možno shrnout, že román *Pekelný ráj* (společně s dalšími již zmíněnými Jeřábkovými nepublikovanými texty, které tvořily ideový kontext tohoto románu) lze chápat jako velmi specifickou, protože výsostně beletristickou, odpověď a příspěvek do Kischem znovunastolené debaty o budoucím směřování literatury a postavení reportáže a románové tvorby v ní. Jeřábkův román *Pekelný ráj* je manifestem světa stvořeného fantazií, neboť jedině fantazie dovede tvrdou skutečnost proměnit v skutečnost žádoucí, což nikdy nemůže být doménou reportáže, neboť ta zůstává v popisu světa reálného, ta nestaví chrámy, v nichž by mohlo spočinout srdce člověka.

Mgr. Kateřina Vávrová

Ústav české literatury a knihovnictví

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Údolní 53, 602 00 Brno – Česká republika

vavrova.katerina@centrum.cz

¹⁷ JERÁBEK, Č. *Pekelný ráj: román*. Praha: Miloslav Dolínek, 1930, s. 13.

¹⁸ Ibidem, s. 13.

¹⁹ Ibidem, s. 48.

²⁰ Ibidem, s. 73.

²¹ Ibidem, s. 104.

²² Ibidem, s. 10.

²³ Ibidem, s. 22.

²⁴ Ibidem, s. 154.